

9. Пастрик Т. В. Психологічні особливості формування продуктивного білінгвізму у майбутніх перекладачів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Тетяна Володимирівна Пастрик. – К. : Ін-т психології АПН України ім. Г. С. Костюка, 2007. – 19 с.
10. Пономарев Я. О. Психология творчества и педагогика / Я. О. Пономарев. – М. : Педагогика, 1976. – 280 с.
11. Рибалка В. В. Психология развития творческой личности : навч. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : ІЗМН, 1996. – 236 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с. ; Т. 2. – 488 с.
13. Степанов С. Ю. Рефлексивная практика творческого развития человека и организаций / С. Ю. Степанов. – М. : Наука, 2000. – 174 с.
14. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – 702 с.
15. Теплов Б. Н. Ум полководца / Б. Н. Теплов. – М. : Педагогика, 1990. – 206 с.
16. Ткач Р. В. Психологічні особливості творчої активності особистості / Р. В. Ткач. – Запоріжжя : Вид-во ЗДІА, 1999. – 24 с.
17. Willss W. Semiotik und Übersetzungswissenschaft / W. Wilss // Semiotik und Übersetzen / ed. W. Wilss. – Tübingen, 1980. – P. 9–22.

УДК 141.319.8

Л. В. Заскіна

СОЦІАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У СФЕРІ «ЛЮДИНА–ЛЮДИНА»

У статті висвітлено результати теоретичного й емпіричного вивчення проблеми соціального мислення в сукупності основних функціональних процедур – проблематизації, категоризації, репрезентації, інтерпретації, а також впливу останніх на професійну компетентність фахівців соціальної сфери. На емпіричному рівні встановлено вплив категоризації та інтерпретації різних фрагментів соціальної дійсності на професійно-комунікативну компетентність фахівців. Запропоновано шляхи через розвиток процедур соціального мислення.

Ключові слова: соціальне мислення, проблематизація, категоризація, репрезентація, інтерпретація, професійна компетентність, комунікативна компетентність.

Заскіна Л. В. Социальное мышление как фактор профессиональной компетентности будущих специалистов в сфере «человек–человек». В статье отображены результаты теоретического и эмпирического исследования проблемы социального мышления в совокупности основных процедур – проблематизации, категоризации, репрезентации, интерпретации, а также влияния последних на профессиональную компетентность специалистов социальной сферы. На эмпирическом уровне установлено влияние категоризации и интер-

претации разных фрагментов социальной действительности на профессионально-коммуникативную компетентность специалистов. Предложены направления опосредованного влияния на профессиональную компетентность будущих специалистов с помощью развития процедур социального мышления.

Ключевые слова: социальное мышления, проблематизация, категоризация, репрезентация, интерпретация, профессиональная компетентность, коммуникативная компетентность.

Zasiekina L. V. Social Thinking as Factor of Professional Competence of Future Specialists in Human Sphere. The results of theoretical and empirical study of the social thinking as factor of professional competence of future specialists in human sphere are highlighted in the article. Social thinking is viewed through its main functional procedures: problem-making, categorization, representation, interpretation. The impact of categorization and interpretation on professional competence of future specialists in human sphere is empirically revealed. The main directions of professional competence development, using social problem-making, categorization, representation, interpretation, are proposed.

Key words: social thinking, problem-making, categorization, representation, interpretation, professional competence, communicative competence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема соціального мислення як предмет дослідження сучасної психології вивчається в контексті соціального пізнання особистості. При цьому слід розмежовувати соціальне пізнання, з одного боку, як когнітивний процес, а з іншого – як наукову парадигму вивчення суспільних феноменів. Соціальне пізнання як когнітивний процес полягає в психічному відображенні й узагальненні соціальних об'єктів та містить соціальну перцепцію, соціальну пам'ять, соціальне мислення і соціальний інтелект. Соціальне пізнання як наукова парадигма сягає витоків культурно-історичної теорії Л. С. Виготського та постулює тезу про суспільне начало та соціальну опосередкованість вищих психічних функцій особистості [4]. Класикою визнання соціальної опосередкованості мислення також вважають шерег культурно-антропологічних робіт К. Леві-Стросса, у яких уводиться категорія гіперраціонального мислення первісної людини як поєднання раціональних і ірраціональних психічних процесів для адекватного відображення та розуміння соціальних відношень – системи ритуалів, тотемізму, шлюбних і родинних зв'язків тощо [7].

У зарубіжній психології проблема соціального пізнання втілюється переважно у вивчення соціального інтелекту та соціальної категоризації, натомість у вітчизняних і російських роботах трапляється здебільшого термін «соціальне мислення». Попри ґрунтовне вивчення феномену соціальної перцепції, соціального інтелекту й соціального мислення у вітчизняній та зарубіжній літературі, дослідження соці-

ального мислення як чинника професійної компетентності майбутніх спеціалістів у сфері «людина–людина» не отримало достатнього висвітлення в психологічних працях. Цим зумовлено актуальність дослідження.

До завдань цієї статті належать теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення соціального мислення як чинника професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Загалом прийнято вважати, що поняття «соціальний інтелект» бере витoki в американській психології, зокрема теорії практичного інтелекту Р. Стернберга. Форма інтелектуальної активності завжди зумовлена природою культури. Так, Р. Стернберг трактує інтелект як психічну діяльність, яка є запорукою цілеспрямованої адаптації до реального оточення, його формування та вибору відповідно до актуальних потреб [10].

Крос-культурні дослідження інтелекту вчений поділяє на дві групи: експліцитні та імпліцитні. Основна ідея експліцитних теорій полягає в тому, що культура значною мірою зумовлює зміст інтелектуальної діяльності. Метою досліджень представників експліцитної теорії є виявлення g-фактору в голландців і жителів Південної Африки та перевірка гіпотези, яку сформулював Ч. Спірмен [10]. Суть цієї гіпотези полягає в тому, що представники негроїдної та європейської рас виявляють різні коефіцієнти інтелекту через існування значних відмінностей у природі генерального фактора.

Імпліцитні теорії вивчають взаємозв'язки між уявленнями про інтелект та культурним оточенням. Одним із перших досліджень у межах імпліцитних теорій інтелекту є робота С. Ірвіна, який досліджував різні форми фольклору в жителів племені машона в Зімбабве, після чого дійшов висновку, що жителі цього племені ототожнюють інтелект з обережністю, соціальною контактністю [13].

Р. Стернберг зазначає, що під час дослідження інтелекту потрібно враховувати тип соціальної компетентності: західний чи афро-азіатський. Так, до основних ознак афро-азіатського типу належать соціальна чутливість, обережність, кооперація, готовність допомогти, усвідомлення соціальної атмосфери та потреби інших, емпатія. Західний тип характеризується здатністю до індивідуального самовираження, умінням чітко та послідовно виражати свої думки, відвертістю та чесністю, здатністю досягати успіху в суспільстві. Отже, першому типу притаманне прагнення до взаєморозуміння з іншими людьми, а другому – до самовираження [10]. Узагальнюючи результати цих досліджень, бачимо, що функції інтелекту як адаптації до соціального

середовища через ефективну міжособистісну взаємодію, підкреслюються в обох типах соціальної компетентності.

Поняття «соціальний інтелект» ввів у науковий обіг Р. Торндайк. Учений трактує соціальний інтелект як загальну здатність розуміти інших людей та діяти мудро стосовно інших. У матеріалах міжнародного симпозіуму 1921 р. визначення інтелекту Р. Торндайком привернуло увагу багатьох вчених: інтелект – це здатність до стримування інстинктивних проявів, здатність до їх модифікації через метод проб та помилок, здатність до використання модифікованих інстинктивних проявів у поведінці індивіда як соціальної тварини [11, 371].

Услід за ним сучасні дослідники соціального інтелекту теж роблять акцент на такому його показнику, як міжособистісна взаємодія та її ефективність. Найґрунтовнішою працею з виявлення структурно-компонентного складу соціального інтелекту та його функцій є теорія С. Космітцкі та О. Джона [14]. Вони виділяють сім компонентів соціального інтелекту, які мають когнітивну та поведінкову природу. До когнітивних компонентів належать оцінка перспективи, розуміння людей, знання соціальних правил, відкрита пізнавальна позиція. До поведінкових – здатність до міжособистісної взаємодії, соціальна пристосованість, теплота в міжособистісних стосунках. Інші дослідники соціального інтелекту найбільшу увагу зосереджують на таких його аспектах, як: соціальне сприйняття, соціальне знання, соціальна інтуїція, співпереживання, соціальна пам'ять та соціальна адаптація [10].

Незважаючи на різнобічність визначень та компонентний склад соціального інтелекту, вчені проявляють цілковиту одностайність та узгодженість у визначенні його функцій – ефективність міжособистісної взаємодії людини в різних життєвих ситуаціях. У науковій літературі, поряд із цим, наголошується на проблематичності вивчення соціального інтелекту. Можемо стверджувати також про відсутність робіт, які висвітлюють взаємозв'язок соціального інтелекту із професійною компетентністю особистості, діяльність якої проходить у соціальній сфері в діаді «людина–людина».

Так, Р. Стернберг зазначає, що «на жаль, нещодавні спроби визначити та виміряти соціальний інтелект не внесли суттєвих покращень у розуміння цієї моделі» [10, 87]. Результати наших попередніх досліджень свідчать про те, що будь-яка інтелектуальна діяльність – це ефективна адаптація до фізичного й соціального середовища, а також його перетворення задля задоволення особистісних потреб, мотивів, цілей [6]. Тому соціальний інтелект потрібно вивчати з урахуванням ефективності пристосування до інших людей та розв'язання життєвих проблем через ефективну комунікативну взаємодію. Оскільки

ці проблеми, ситуації та індивідуальний характер є дуже різноманітними, надто проблематично отримати достовірні показники соціального інтелекту. Єдиним доцільним шляхом такого вивчення, на нашу думку, є звуження предмета дослідження до прояву соціального інтелекту в конкретних комунікативних ситуаціях, пов'язаних із провідною діяльністю особистості, у контексті нашого дослідження – професійною діяльністю в межах соціальної сфери.

Слід зазначити, що соціальні корені інтелектуальної сфери людини знаходимо в працях Л. С. Виготського. Усі вищі психічні функції, за вченим, є інтеріоризованими відношеннями соціального порядку, тому їхня природа, структура та функції є теж соціальними. Важливою постає думка про трансформовану природу психіки внаслідок впливу на неї знакових систем. Відтак усі вищі психічні функції слід вивчати через аналіз функціонування цих знакових систем [3, 17].

Оскільки однією з найпотужніших семіотичних систем є мова, об'єктом аналізу вищих психічних функцій Л. С. Виготський вважає мовленнєво-мисленнєву діяльність індивіда, а одиницею аналізу – значення слова [4].

На провідну роль коду мови в розвитку соціального пізнання вказує Р. Барт [2]. На думку вченого, будь-які соціальні настанови й норми мають статус інформаційного послання, закодованого в мовні знаки, розшифрувати які можуть лише представники конкретної культури. Водночас із часом ці соціальні утворення набувають такого безумовного характеру, що вже можуть розумітися і поза мовою, у межах так званого культурного коду. Отже, соціальне мислення як чинник ефективної комунікації визначається та існує, на думку вченого, лише в межах конкретного культурного простору.

Глибоким та цікавим міждисциплінарним підходом до дослідження соціального мислення у структурі інтелекту є погляди Ю. М. Лотмана в монографії «Семіосфера». На думку Ю. М. Лотмана, існує три інтелектуальні об'єкти – інтелект індивіда, текст, культура. Важливою ідеєю в семіотиці Ю. М. Лотмана є трактування культури як колективного інтелекту. Адже культура володіє апаратом колективної пам'яті та механізмами породження принципово нових повідомлень на принципово нових мовах, інакше кажучи, створює нові ідеї. Вивчення діади «індивідуальний інтелект – колективний інтелект» є необхідним для повного розуміння кожного із цих об'єктів. Колективний інтелект є вторинним, похідним відносно індивідуального не в історичному плані, а структурному. Отже, модель індивідуального інтелекту повинна обов'язково містити елемент культури як важливий складник цієї моделі [7]. Така думка узгоджується із провідною

ідеєю сучасної герменевтичною філософії про те, що в кожній людині неодмінно закладено ідею усього людства, відповідно, мислення людини апріорно є соціальним [3].

На сучасному етапі розвитку російської психології розробляється теорія соціального мислення під керівництвом К. А. Абульханової-Славської [1]. Вчені пропонують функціональну структуру соціального мислення, яка містить низку процедур: проблематизацію – творчу здатність виокремлювати проблеми із суперечливої соціальної дійсності, їх вербалізувати, формулювати й розв'язувати; категоризацію – здатність визначати соціальну дійсність у системі соціально прийнятих понять і значень як одиниць індивідуальної та масової свідомості; репрезентації, або соціальні уявлення – сукупність функцій, які забезпечують суб'єктивність і пристрасність індивідуального сприйняття, розуміння і відтворення соціальної дійсності; інтерпретацію – розкриття смислу явищ та процесів дійсності.

Ураховуючи особливості цих процедур, можна розглянути соціальне мислення як важливий складник професійної компетентності фахівців соціальної сфери, що реалізується в ефективній комунікації у системі «людина–людина». Відтак професійну компетентність таких фахівців тлумачимо як систему внутрішніх ресурсів, потрібних для побудови ефективної комунікативної взаємодії в діаді «людина–людина» з допомогою низки процедур соціального мислення: проблематизації, категоризації, репрезентації та інтерпретації різноманітних фрагментів соціальної дійсності. Переважна більшість таких фрагментів пов'язана з людьми, особливостями їхньої поведінки та міжособистісними відносинами. Конкретизація процедур соціального мислення як чинника професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери може бути представлена в такому вигляді.

Проблематизація передбачає визначення цілей комунікації, виявлення актуальних і потенційних тем, формулювання і розв'язання комунікативних завдань. Категоризація передбачає використання схем, зокрема за термінологією В. Гадилянста, особистісних схем, я-схем, схем-дій, схем-процедур і схем-ролей для впорядкування соціального досвіду особистості та його вербалізації в процесі комунікації [12]. Результати крос-культурного дослідження соціальної категоризації українських і американських студентів свідчать про те, що існують відмінності у використанні різних категорій у процесі комунікації, зокрема для американських студентів більш характерними є «я-схеми», а для українських студентів переважають «схеми-дії» [5].

Репрезентації, за С. Московічі, відрізняються від соціальних схем передусім тим, що останні мають більш індивідуальний характер і

розглядаються на мікро-рівні [9]. Соціальні репрезентації – це сукупність концептів, тверджень та пояснень, які виникають у повсякденному житті й слугують для ефективної міжособистісної комунікації. Відтак соціальні репрезентації мають переважно суспільну природу й зумовлені культурою. Доречною для визначення суті соціальних репрезентацій вважаємо метафору «когнітивних скнар», адже репрезентації жадібно утримують усю соціально-культурну інформацію і слугують потужним каркасом в інтерпретації навколишньої дійсності. Усі види соціальних репрезентацій відіграють важливу роль у міжособистісній комунікації, зокрема в позалінгвальних її проявах.

Інтерпретація передбачає коректне розуміння ситуації комунікації, побудови адекватного образу співрозмовника, визначення намірів мовця та розуміння загальної комунікативної стратегії.

Виклад основного матеріалу та отримання результатів дослідження. Конкретизація процедур соціального мислення як чинника професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери слугувала основним орієнтиром для планування і організації емпіричного вивчення досліджуваної проблеми.

Дослідження проводилось у 2012–2013 рр. на базі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Вибірку склали 80 студентів віком 19–24 роки за спеціальностями «Видавнича справа», «Журналістика», «Інформаційна діяльність», «Психологія». Обрані спеціальності представляють гуманітарну сферу й передбачають майбутню професійну діяльність у сфері «людина–людина».

Психолого-діагностичним інструментарієм дослідження соціального мислення як чинника професійної компетентності було обрано одинадцять методик, дев'ять із яких спрямовані на діагностику феноменів комунікативної компетентності (як феноменологічного стрижня професійної компетентності фахівців соціальної сфери: методика діагностики комунікативної соціальної компетентності, методика діагностики комунікативної толерантності, В. Бойка, методика діагностики рівня полікомунікативної емпатії, методика діагностики прийняття інших за шкалою Фейя, методика діагностики комунікативного контролю за методикою М. Шнайдера, методика діагностики комунікативно-характерологічних особливостей особистості, методика діагностики комунікативно-характерологічних тенденцій Т. Лірі, методика діагностики потенціалу комунікативної імпульсивності В. А. Лосенкова, методика визначення інтегральних форм комунікативної агресивності В. В. Бойка), дві з яких («Виключення зайвого», «Логіка зв'язків») спрямовувалися на вивчення соціального мислення. Дві останні методики оперують поняттями, які є результатом

узагальнення явищ соціальної дійсності, що дає змогу їх використати для вивчення соціального мислення в сукупності соціальної проблематизації, категоризації, репрезентації та інтерпретації.

Статистичне опрацювання даних проводилося з використанням коефіцієнта кореляції r -Пірсона за допомогою комп'ютерного забезпечення програми *SPSS*.

Результати кореляційного аналізу свідчать про те, що існує позитивний кореляційний зв'язок між показниками життєрадісності як складника комунікативної компетентності та соціальним мисленням, зокрема категоризацією за методикою «Логіка зв'язку» ($r = 0,252$; $p < 0,05$). Отже, категоризація як узагальнення і групування соціальних об'єктів на основі істотних властивостей і зв'язків є сприятливою для комунікативних здібностей особистості. Відтак категоризація як важлива функція соціального мислення слугує важливим чинником професійної компетентності фахівців у сфері «людина–людина».

Поряд із цим виявлено статистично значиму кореляцію показників соціального мислення за методикою «Виключення зайвого», зокрема соціальної категоризації та інтерпретації, та інтелектуальних рис як комунікативно-характерологічних особливостей особистості ($r = 0,248$; $p < 0,05$). Отже, поряд із емоційною сферою важливу роль для упорядкування соціального досвіду й узагальнення соціальних об'єктів відіграє інтелектуальна сфера особистості, яка також є вагомим внеском для професійної компетентності фахівців соціальної сфери.

Соціальне мислення також позитивно значимо корелює з упевненістю в собі ($r = 0,231$; $p < 0,05$) як необхідною рисою успішної міжособистісної комунікації. Оскільки особистість із розвиненим соціальним мисленням активно стежить за змінами та ситуацією в соціальному просторі, вона може здійснювати якісні прогнози та передбачення варіантів розвитку подій, що надає впевненості в собі та у прийнятих рішеннях.

Висновки. Результати дослідження соціального мислення як чинника професійної компетентності майбутніх фахівців змогу дійти висновків про те, що остання може бути розвинена не лише безпосередньо з допомогою комунікативних тренінгів, а й опосередковано – через розвиток соціального мислення в сукупності процедур проблематизації, категоризації, репрезентації і інтерпретації різних фрагментів соціальної дійсності.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К. А. Социальное мышление личности / К. А. Абульханова-Славская // Современная психология: состояние и перспективы исследований. – М. : Ин-т психологии РАН, 2002. – С. 88–103.

2. Барт Р. От произведения к тексту/ Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – С. 401–413.
3. Барковский П. В. Феномены понимания. Контуры современной герменевтической философии / П. В. Барковский. – Минск : Экономпресс, 2008. – 176 с.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368 с.
5. Засекина Л. В. Феномен социальной категоризации в исследовании языковой личности / Л. В. Засекина, Н. Н. Иванюк // Педагогика и психология как ресурс развития современного общества. – Рязань : [б. и.], 2002. – С. 80–87.
6. Засекина Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту : монографія / Л. В. Засекина. – Острог : Вид-во НаУОА, 2005. – 372 с.
7. Леві-Стросс К. Первісне мислення / К. Леві-Стросс. – К. : Укр. центр духов. культури, 2000. – 324 с.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2004. – 740 с.
9. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд / С. Московичи // Психол. журн. – 1995. – № 1. – С. 3–18 ; № 2. – С. 3–14.
10. Стернберг Р. Практический интеллект / Р. Стернберг. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
11. Colman A. M. A Dictionary of Psychology / A. M. Colman. – New York : Oxford University Press, 2003. – 845 p.
12. Gudykunst W. Social Cognition and Intergroup Communication / W. Gudykunst, Lauren I. Gumbs // Handbook of International and Intercultural Communication / Kate Asante Molefi, B. Gudykunst William (eds.) Newbury Park. – New Delhi : Sage Publication, 1989. – 207 p.
13. Irvine S. Affect and construct – a cross-cultural check on theories of intelligence / S. Irvine // Journal of Social Psychology. – 1970. – Vol. 80. – P. 23–30.
14. Kosmitzki C. The implicit use of explicit conceptions of social intelligence / C. Kosmitzki, O. P. John // Personality and Individual Differences. – 1993. – Vol. 15. – P. 11–23.

УДК 81'23

С. О. Крунич

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ВИДУ СВІДОМОЇ АКТИВНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

У статті викладено результати теоретичного дослідження підходів до розгляду мовленнєвої діяльності як особливого виду діяльності особистості; роз-